

Yazar Bilgileri Author(s)

Dr. Arş. Gör.

Cemal URAL

Fırat Üniversitesi

Hadis

cemalural99@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5225-4211

Künye Bilgisi

Ayşe Nur Yamanus, *Eş'arî Hadis Ekolü*.

İstanbul: 2023.

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doktora Tezi.

Anahtar Kelimeler / Keywords

Hadis / Hadith

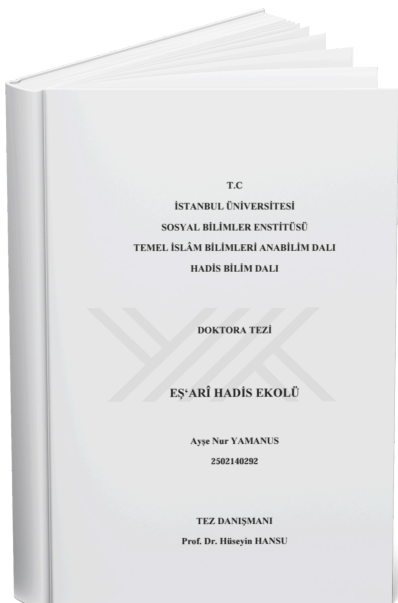
Eş'arî Hadis Ekolü / The Ash'arî School of Hadith

Hadis Tarihi / The History of Hadith

Hadis ve Kelâm / Hadith and Kalâm

Eş'arîlik / Ash'arism

Doktora Tezi İncelemesi/ Doctoral Thesis Review

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi / Received

26/11/2024

Kabul Tarihi / Accepted

23/12/2024

Atıf / Citation

Ural, Cemal. "Ayşe Nur Yamanus, Eş'arî Hadis Ekolü". *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 2/2 (Aralık 2024), 274-290.

Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra Müslümanlar arasında meydana gelen ihtilaflar, farklı düşüncelere ve bu düşüncelerin etrafında farklı mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu mezhepler hem müntesiplerini hem de karşılarında yer alan diğer mezhepleri bir şekilde etkilemiştir. Ülkemizde son yıllarda İslam düşünce tarihinde iz bırakmış ekollerin akademik çalışmalara konu edildiği görülmektedir. Mu'tezile, Mâturîdîlik, Eş'arîlik, Zâhirîlik, İbâdîlik gibi pek çok mezhep farklı yönleriyle çalışılmış ve çalışılmaya devam edilmektedir. Bu çalışmaların devamı sayılabilecek nitelikteki Ayşe Nur Yamanus'un *Eş'arî Hadis Ekolü* başlıklı doktora tezi de literatüre katkı sağlayan değerli bir çalışmadır.

Eş'arî hadisçilerin, ehl-i hadîs içerisinde yeni bir ekol oluşturduğu düşüncesine dayanan bu çalışma giriş, üç bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları ele alınmıştır. Yazar araştırmanın konusunu Eş'arî hadis zümresini müstakil bir ekol olarak ele alma şeklinde belirlemiştir. Çalışma Eş'arîliğin hicri dördüncü asırda mezhepleşmesiyle ehl-i hadîsin kendi içerisinde bölünerek Eş'arî düşüncenin merkez haline geldiği düşüncesine dayandırılmış, dördüncü ila dokuzuncu hicri asırlar, tarih aralığı olarak seçilmiştir. Tezin amacı ise Eş'arî hadisçilerin bir ekol olarak fikri anlamda şahıslar ve kurumlara etkisini, ekolün mahiyetini ve diğer gruplardan ayrılan taraflarını ve bunun hadis tarihine yansımalarını tespit etmek olarak belirlenmiştir (s. 1-2).

Yazar, çalışmanın zorlukları arasında Eş'arî düşüncenin geniş bir coğrafyaya dağılması sebebiyle farklı düşünceleri içerisinde barındırmasından kaynaklı olarak "Eş'arî" tabiriyle ne kastedildiğinin tespitini ve Eş'arî âlimlerin yetkinliklerinden

kaynaklanan farklı düşüncelere sahip olmaları dolayısıyla tek tip bir yapının olmayışını saymıştır. Bununla birlikte bu farkların Eş'arîliğin yapısal özelliklerinden kaynaklandığı için onların müstakil bir grup olarak ele alınmasına mâni görmemiş ve âlimlerin "Eş'arî" kimliğine sahip olmalarını onları "Eş'arî Hadis Ekolü" başlığı altında toplamaya yeterli görmüştür. Amaç olarak Eş'arî muhaddislerin bir ekol oluşturduğunu tespit ederek hadis tarihine katkı sunmak hedeflenmiştir. Araştırma hadis tarihine odaklandığı için tarih yöntemleri olan kaynak taraması, karşılaştırma, betimsel analiz kullanılmıştır (s. 4-5). Bu açıdan kullanılan metotların konuyla uyumlu olduğu söylenebilir.

Giriş bölümünde ele alınan konulardan biri tarihsel arka plandır. Bu başlık altında hicri ilk üç asırdaki kelâmî tartışmaların arka planı yansıtılmaya çalışılmıştır. Hz. Osman'ın katliyle başlayan fitne döneminin, Cemel ve Siffîn savaşları ile ardından yaşanan Kerbela olayının itikâdî ekollerin oluşumuna etkileri irdelenmiştir. Ardından ehl-i hadîs ve ehl-i rey ayırımına değinilmiş, kelâmî konularla ilişkili kullanıldığında ehl-i hadîs ile ehl-i sünnetin, ehl-i rey ile de ehl-i bidatin kastedildiği belirtilmiştir (s. 23).

Abbâsîler döneminde yaşanan mihne olayını, ashâbü'l-hadîsin özellikle Cehmiyye'ye yönelttiği eleştirilere bağlayan yazar, bunu bir misilleme olarak değerlendirmektedir (s. 27-28). Mihnenin tamamen Mu'tezile'ye fatura edilmesinin tarihî gerçeğe bağdaşmadığını söyleyen Yamanus, bunu bir devlet politikası olarak değerlendirmekte ve mahluk olmayan Kur'ân düşüncesinin âlimlerin; mahluk Kur'ân inancının ise halifenin gücünü arttırdığını savunmaktadır (s. 28). Ancak bunun gücü

nasıl arttırıp eksilttiğine değinmemiştir.¹ O dönemin tartışmalarına bakıldığında hiçbir mu'tezilînin ya da Abbâsî halifelerinin Kur'ân'ın mahluk olduğundan hareketle Kur'ân'ın bir emrini kendilerine göre yorumladıklarına dair bilgiye ulaşılammıştır. Böylesine ciddi bir iddianın somut örneklerle desteklenmesi gerekir. Yazar burada mihne öncesi yaşanan tartışmalarda sorumluluğu ağırlıklı olarak ehl-i hadîse yüklerken mihne döneminde ise sorumluluğu Mu'tezile'den ziyade Abbâsî yönetimine yüklemiş ve tam bir objektiflik sergileyememiştir. Zira mihne Mu'tezile'den bağımsız bir Abbâsî politikasıysa mihne öncesi ehl-i hadîsin desteklenmesinin de bir Abbâsî politikası olması gerekmez miydi? Ayrıca mihnenin başlatılmasında Mu'tezile'ye mensup Câhiz'in (ö. 255/869) İbn Ebû Duâd'a (ö. 240/854) gönderdiği mektupla ehl-i hadîsin Mu'tezile için tehlike oluşturduğunu söylemesinin etkili olduğuna dair veriler vardır.² Sonrasında ashâbü'l-hadîsin kendi içerisinde bölünmeler yaşadığını ifade eden yazar, fanatik Hanbelilik veya Haşviyye olarak isimlendirilen grubun Mu'tezile'ye ve Eş'arî mezhebine tepki gösterdiğini belirtmiştir (s. 37).

Birinci bölümde ehl-i hadîsin, Eş'arî düşünce ve Hanbelî hadisçilik şeklinde ayrıldığı tezi ele alınmıştır. Ayrışmanın başlangıç tarihi olarak da Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324/935) Mu'tezile'den ayrılış yılı olan h. 300 yılı esas kabul edilmiştir. Ardından Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve önemli hocalarına değinilmiş, fikhî mezhebinin tespitinin rivâyetlere dayalı ihtimallerden öteye gidemeyeceği belirtilmiştir (s. 44). Ancak Eş'arî'nin görüşleri dikkatli bir

¹ Konuyla ilgili bk. Ebubekir Sifil, *Sana Din'den Sorarlar 2* (İstanbul: Rihle Kitap, 2020), 159-162.

² Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2021), 83.

incelemeye tabi tutulduğunda bu ihtimaller arasında daha kuvvetli olanı ortaya çıkarmak mümkündür. Zira onun Mâlikî, Hanefî veya Şâfiî olduğu öne sürülmüştür. Örneğin Eş'arî'nin amelî mezhep olarak Mâlikî olduğu iddiası,³ onun İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) Medine ehlinin icmâ'ını kabul etmesine yaptığı itirazla zayıflamaktadır. Çünkü Eş'arî, icmâ'da bir beldenin değil tüm İslâm beldelerinin esas alınması gerektiğini savunmaktadır. Bu da onun Mâlikî olmadığını ortaya koyan önemli bir göstergedir.⁴ Eş'arî'nin fikhî mezhebinin Hanefilik olduğu görüşü,⁵ onun pek çok konuda Hanefî mezhebine muhalefet etmesiyle bağdaşmamaktadır. Mesela vâcip ile farz arasında bir fark görmüyor olması,⁶ Fatihâ'sız namazın geçerli olmadığını ifade eden hadisi nakletmesi⁷ ve fıkıh bilgisini döneminin Şâfiî mezhebi temsilcisi sayılan Ebû İshak el-Mervezî'den (ö. 340/951) almış olması; Eş'arî'nin görüşlerini en iyi bilenlerden olan İbn Fûrek (ö. 406/1015) ile Ebû İshak el-İsferâyînî'nin (ö. 418/1027) onu Şâfiî saymaları⁸ fikhî

³ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh İbn 'Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-mufterî fi mâ nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2010), 97; Ebu'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yânî 'ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dâru't-Turâs, ts.), 2/94.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nîsâbûrî İbn Fûrek, *Mücerredü makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987), 195.

⁵ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Meârif, 1913), 1/353.

⁶ İbn Fûrek, *Mücerred*, 26.

⁷ İbn 'Asâkir, *Tebyîn*, 102.

⁸ Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdi'l-Kâfi es-Sübki, *Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmut Muhammed et-Tanâhî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1964), 3/352; Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b.

mezhebinin Şafiîlik olduğunu desteklemektedir. Yazara göre Eş'arî'nin günümüze ulaşan eserleri beş tanedir (s. 45). Ancak bunlara *Mes'eletün fi'l-îmân* adıyla basılan⁹ altıncı bir risâleyi eklemek mümkündür. Yazarın Eş'arî ile ilgili değindiği diğer bir husus onun eserlerinin sayısı meselesidir. Bunların sayısını doksan sekiz olarak kaydeden yazar, referans olarak Abdurrahman Bedevî'nin (ö. ?) *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn* adlı kitabını göstermektedir (s. 45). Kaynaklarda Eş'arî'ye nispet edilen eserlerin sayısı 55¹⁰ ila 380¹¹ gibi geniş bir aralıkta gidip gelmektedir. Eş'arî'nin eserlerine yoğunlaşan ve liste biçiminde kaydeden çalışmalarda farklı sayılar dile getirildiği görülmektedir. Bunlar 106,¹² 118¹³ ve 130¹⁴ olarak belirtilmektedir. Farklı sayılar bazen konuyu ele alan kişinin gözden kaçırmaması bazen de aynı eserin değişik isimlerle kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, *İthâfüs-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâi Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 1994), 2/4.

⁹ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Meseletün fi'l-îmân* (Wilhelm Spitta'nın *Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'arî's'i ile birlikte*) (Leipzig: y.y., 1876), 138-140.

¹⁰ İbn 'Asâkir, *Tebyîn*, 80; Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bermekî İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sader, 1994), 3/286; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988), 1/167.

¹¹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Beyânu telbîsi'l-Celmiyye fi te'sîsi bida'ihimu'l-keîlâmiyye*, thk. Yahya b. Muhammed el-Hindî (Medine: Mucemme'u'l-Melik Fehd, 1426), 1/145.

¹² Richard McCharty, *The Theology of al-Ash'ari* (Beyrut: Imprimerie Catholique, 1953), 211-230.

¹³ Cemal Ural, *İmam Eş'arî'nin Hadis Anlayışı* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2022), 49.

¹⁴ Abdulvahid Cehdânî, *el-İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve muellifâtuh* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 79.

Yazar, Eş'arî dönemindeki sosyo-politik ve fikrî ortamı betimlerken o dönem Bağdat'ta etkin olan Hanbelîlerin baskılarına dikkat çekmektedir. Özellikle muhaliflerini hedef alan bu yapının, Mu'tezile'nin ve Küllâbiye'nin Eş'arî düşünce yapısını çeşitli yönlerden etkilediğini belirtmektedir (s. 56). Bu akımlar o dönemin etkin grupları arasında buldukları için Eş'arî'yi ve fikirlerini etkilemeleri doğaldır. Ancak bu etkileme aşırı uçları yakınlaştırma ve birleştirmeye yönelik olmuştur. Hayatının ilk kırk yılını Mu'tezile arasında geçirmesi sonradan onlardan ayrılana rağmen Eş'arî'nin bakış açısını derinden etkilemiştir. Ehl-i hadîs akâidini Mu'tezile'ye karşı savunarak kelâmî delilleri kullanan Küllâbiye'nin ispat ile tevil arasında bir yol izlemeleri bakımından Eş'arî'nin kelâm düşüncesini etkilediğini söyleyen yazar, bunu İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyım (ö. 751/1350) gibi âlimlere dayandırmaktadır (s. 68). Eş'arî'nin döneminin fikrî akımlarından biri olan Küllâbiye'den etkilenmesi muhtemel olmakla birlikte yazarın da ifade ettiği gibi (s. 69) onun Küllâbiye düşüncesini benimsediğine dair bir beyanı bulunmamaktadır. Yazar, Eş'arî mezhebinin ortaya çıkmasıyla hadis âlimlerini bir arada barındıran ashâbü'l-hadîs ekolünün bütün hadisçileri temsil etme vasfını kaybettiğini savunmaktadır. Bunun da hadis tarihinin seyri açısından önemli olduğunu ve Eş'arî'den sonra ehl-i hadîs içerisindeki lafızcı, aklî metodoloji karşıtı zihniyetin Hanbelîlik sınırlarına hapsoldüğünü belirtmektedir (s.80).

Yazarın birinci bölümde ele aldığı diğer bir konu ashâbü'l-hadîs ile Eş'arî hadisçiler arasında gerçekleşen ayrışmanın parametreleridir (s. 81). Bunları kelâm karşıtlığı, sünnî kelâm ekolünün oluşması, Eş'arî'nin metodu, tevil tartışmaları, hadis-kelâm yakınlaşması ve ortak hoca-talebe

ağları gibi başlıklar altında ele alan yazar, zikredilen hususların ayrışmayı nasıl etkilediğini örneklerle açıklamıştır (s. 81-90).

İkinci bölümde Eş'arî hadisçiliğinin teşekkülü ve ekolleşmesini ele alan yazar ilk iki tabaka Eş'arîler'in yaşadığı dördüncü asırdan beşinci asrın ilk çeyreğine kadar olan zaman dilimini "ekolleşme dönemi" olarak nitelemektedir (s. 91). Yazar, Eş'arî'nin öğrencileri Bâhilî (ö. 324/935-36) ve İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) yetiştirdikleri üç büyük kelâm âlimi Bâkılânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek ve Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin mezhebin oluşumunda önemli katkıları olduğunu belirtmektedir (s. 93). Daha sonra "Eş'arî Hadis Ekolü" tabirine ve bunun ortaya çıkış serüvenine değinmektedir. Yazar bu tabiri Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin geliştirdiği kelâm düşüncesini benimseyen muhaddisleri ifade etmek üzere kullanmaktadır (s. 102). Bu kişilerin tespitinde ise Eş'arî mezhebine mensup olup hadis ilmiyle ilgilenmek, hadis âlimi olup kelâm ile ilgilenmek gibi bazı kriterler belirlemektedir (s. 103). Yazar, "Eş'arî Hadis Ekolü" ifadesini muayyen bir âlimin etrafında kümelenen talebelerle ve belirli bir çevreyle sınırlandırmayıp İslâm coğrafyasının farklı beldelerinde Eş'arî hadisçilerin meydana getirdiği hoca-talebe ağına teşmîl etmektedir (s. 104). Yazara göre Eş'arîlik kendi içerisinde farklı eğilimleri bulundurmakla birlikte "Eş'arî" kimliğine sahip olmak mezkûr tabiri onlar hakkında kullanmak için yeterli bir kıstas görülmüştür (s. 105).

İlk dönem Eş'arîlerin amacının bir "öteki" belirleyip fikrî mücadeleye girmekten çok Eş'arî'nin görüşleri etrafında birleşmek olduğunu ifade eden yazar, (s. 111) teşekkül devrinde Eş'arîliğin ilk temsilcilerine dair bir başlık altında, Ebû Bekr el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976), Ebû Sehl es-Su'lûkî (ö. 387/997), İbn Mücâhid et-Tâî (ö. 370/980), Ebû Bekr el-İsmâîlî (ö. 371/982), Ebû Zeyd el-Mervezî (ö. 371/981), Ebû Abdillâh b. Hafîf (ö. 371/982), Ebû Bekr el-Ebherî (ö. 375/986), Ebû

Ca'fer es-Sülemî (ö. ?), Ebü'l-Hasen et-Taberî (ö. ?), Ebû Bekr el-Ûdenî (ö.?), Zâhir b. Ahmed es-Serahsî (ö. 432/1041) gibi isimleri birinci kuşak Eş'arîler olarak zikretmektedir (s. 112-128).

Yazar ikinci kuşak Eş'arîlerin, kendilerinden önceki Eş'arî hadis ekolünün ilk temsilcileriyle ve kendilerinden sonraki tabakayla kurdukları münasebet sonucu oluşan silsileyi onların bir ekol oluşturduklarının delili olarak kabul etmektedir (s. 131). Ayrıca bu neslin kelâm ilmini benimsemelerini ve akâid tartışmalarına girmelerini de ekol oluşumunun delillerinden biri addetmektedir (s. 146).

“Teşekkül Devrinde Eş'arî Hadisçiliğin İkinci Nesli” başlığı altında Ebû Bekr el-İsmâîlî'nin iki oğlu Ebû Sa'd (ö. ?) ve Ebû Nasr (ö.?), Ebû Sehl es-Su'lûkî'nin oğlu olan Ebu't-Tayyib es-Su'lûkî (ö. ?), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Bâkılânî, İbn Fûrek, Ebû İshâk el-İsferâyînî, Ebû Abdillah el-Halîmî (ö. 403/1012), Endülüslü Ebû Muhammed el-Asîlî (ö. 392/1002), Ebû Nu'aym el-İsfahânî (ö. 430/1038), Ebû Muhammed el-Esterâbâdî (ö. ?) gibi isimler zikredilmektedir (s. 131-146). Yazara göre ilk iki nesil Eş'arî hadis ekolünün teşekkül devrini oluşturmaktadır.

Âlimlerin Eş'arî hadisçiler hakkında lehte ve aleyhte yaptıkları değerlendirmeleri, Eş'arîlerin muhatap alınacak ve tehdit olarak görülecek hale gelmelerinin işareti sayan yazar, Eş'arî hadisçilerin övülmesinin onların ilim dünyasında bir mevki edindiğine delâlet ettiğini ifade etmiştir (s. 172). İlk iki nesilden sonraki dönemi Eş'arî hadisçiliğinin ekolleşme aşaması olarak değerlendiren yazar, bunun hicri beşinci yüzyılın ikinci çeyreği ile Eşrefiyye Dâru'l-Hadîs'inin kurulduğu 630/1232 tarihleri arasına tekabül ettiğini ve bunun üçüncü tabaka ile başlayarak altıncı tabakayı da içine aldığını

belirtmiştir (s. 173). Eş'arî hadis âlimlerinin mezhebî aidiyetleriyle öne çıkmaları ve Eş'arîlik savunusu yapmaları, Eş'arî hadisçiliğinin teşekkülünü tamamlayıp ekolleşmesinin işareti olarak gösterilmiştir (s. 174).

Yazar ekolleşme devrinin ilk safhasında Nu'aymî (ö. ?), Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043) ve Ebû İmrân el-Fâsî'nin (ö. 430/1039) ön plana çıktığını belirtmektedir (s. 185). Ekolleşme devrinin çok yönlü âlimleri arasında Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), Ebû Ca'fer es-Simnânî (ö. 444/1052), Rüknu'l-İslâm el-Cüveynî (ö. 438/1047), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Nasr b. İbrâhim el-Makdisî (ö. 490/1096) gibi isimleri zikretmektedir (s. 191). Eş'arî hadisçiliğın ilk şârihlerinin de Ebü'l-Kâsım el-Mühelleb b. Ahmed b. Ebî Sufre (ö. 435/1044) ve İbn Battâl el-Kurtubî (ö. 449/1057) olduklarını ifade etmektedir (s. 201).

Eş'arî'ye göre ameller imandan bir cüz sayılmadığı hâlde İbn Battâl'ın imanın söz ile amelden ibaret olduğu ve artıp eksildiği kanaatini benimsediğini ifade eden yazar (s. 206), her ne kadar bunların İbn Battâl'ı Eş'arîlik dairesinden çıkarmadığını belirtmek için zikretse de İbn Battâl tarafından benimsenen bu görüşlerin Eş'arî tarafından da savunulduğunu gözden kaçırmaktadır. Zira Eş'arî, imanın artıp eksilmesiyle ilgili şunları söylemektedir: "İman söz ve ameldir, artar ve eksilir."¹⁵ "İmanın taat ile artıp günah ile azaldığı konusunda ehl-i sünnet icmâ etmiştir."¹⁶

¹⁵ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*, thk. Sâlih b. Mukbil b. Abdullah el-'Usaymî (Riyad: Medâru'l-Müslim li'n-Neşr, 2011), 239.

¹⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Risâle ilâ ehli's-Seğr*, thk. Abdullah Şakir el-Cüneydî (Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2002), 272.

Selçuklu veziri Kündürî'nin (ö. 456/1064) Eş'arîlere uyguladığı mihne de Eş'arîlerin yaptığı savunuları mezhepsel aidiyetlerinin ön planda olmasına yoran yazar, bu dönemin sembol isminin Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066) olduğunu söylemektedir (s. 208). Hatîb el-Bağdâdî'yi müstakil bir başlık olarak ele alan yazar onu dönemin en önemli Eş'arîlik temsilcisi olarak nitelemektedir (s. 217). Nizâmiye Medreseleri'nde görev almayı, Eş'arî hadis ekolünün resmî ve kurumsal hadis öğretiminde görünürlük kazanmasının ilk adımı olarak tavsif eden yazar, ardından bu medreselerde eğitim faaliyeti yürüten âlimlerin isimlerini şu şekilde zikretmektedir: Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed el-Hafsî (ö. ?), Ebû Ali el-Hasen b. Ali el-Belhî (ö. 295/908), Ebû Sa'd Abdurrahman b. Mansûr (ö. 227/842), Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Mes'ade (ö. ?), Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Zâhir en-Nevkânî en-Nisâbûrî (ö. 479/1086), Ebû Bekr Ahmed b. Ali eş-Şîrâzî en-Nisâbûrî (ö. 487/1094), Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed et-Tabesî (ö. ?), Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed et-Tabesî (ö. ?), Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali et-Taberî (ö. 420/1029), Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110), Ebû Bekr Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 510/1116) ile oğlu Ebû Sa'd Abdülkerîm es-Sem'ânî (ö. 562/1166), Ebû Tâhir es-Silefî (ö. 576/1180) (s. 224-232).

Eş'arî hadisçiliğinin ilk olarak Asîlî (ö. 392/1002) ve Kâbisî (ö. 403/1012) tarafından batıda temsil edildiğini ardından bunların öğrencisi Ebû İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039) ile Mağrib'de aynı çizginin sürdürüldüğünü, Mühelleb b. Ebî Sufre (ö. 82/702), İbn Battâl (ö. 449/1057), İbn Atıyye (ö. 541/1147), Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ve İbn Hayr'ın (ö. 575/1179) ekolleşme döneminde mezhebin temsilciliğini yaptığını söyleyen yazar, bunların dışında Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081), Ebû Ali el-Gassânî (ö. 498/1105), Ebû Ali es-Sadefî (ö. 514/1120), Ebû Bekr Gâlib b. Abdurrahman el-Endelüsî (ö.

518/1124), Mâzerî (ö. 536/1141), Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'yi (ö. 543/1148) bu devrin meşhur Eş'arî hadis âlimleri arasında sayar (s. 235-236).

Yazar tarafından ekolleşme döneminde özel bir yere sahip görülen İbn Asâkir (ö. 571/1176), müstakil bir başlık altında incelenmiştir (s. 250). İslam tarihinde kendisi için dâru'l-hadîs inşa ettirilen ilk âlimin İbn Asâkir olduğuna dikkat çeken yazar ondan sonra da ailesinden bazı muhaddislerin Dâru'l-Hadîsî'n-Nûriyye'de görev yaptıklarını ifadelerine eklemiştir (s. 256-257). İbn Asâkir'i, Eş'arî hadis ekolünün zirvesine çıkararak hususun onun *Tebyînü kezibi'l-müfterî fî mâ nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî* isimli kitabı olduğunu kaydeden yazar, bunun Ebû Ali el-Ehvâzî'nin (ö. 446/1055) *Mesâlibü İbn Ebî Bişr* adlı eserine reddiye olduğunu belirtmiştir (s. 261).

Üçüncü bölümde Eş'arî hadisçiliğinin kurumsallaşması ve bunun tezahürleri konusu işlenmiştir. Eş'arî hadisçiliğinin teşekkül ve ekolleşme safhalarından geçerek hicri yedinci asrın başlarında önemli aktörlerden biri hâline geldiğine değinen araştırmacı, Eş'arî hadisçiliğinin en görünür zamanının "kurumsallaşma dönemi" şeklinde isimlendirdiği hicri yedinci-dokuzuncu asır aralığı olduğunu ifade eder. Kurumsallaşmayı Eşrefiyye Dâru'l-Hadîs'inin Eş'arî hadisçilere 630/1232 yılında tahsis edilmesiyle başlatan yazar, bu tarihi süreci İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1449) kadar sürdürmüştür (s. 266). Yazar, Eşrefiyye Dâru'l-Hadîs'i'nde vazife üstlenen hocalar arasında İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277), Zeynüddîn el-Fârikî (öl. 703/1303), İbnü'l-Vekîl (ö. 716/1317), İbnü'z-Zemlekânî (ö. 727/1327), Cemâlüddîn el-Mizzî (ö. 742/1341), Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355), Tâcüddîn es-Sübkî (ö. 771/1370), Sirâcüddîn el-

Bulkînî (ö. 805/1403) ve İbn Hacer el-Askalânî gibi önemli isimleri zikretmiştir (s. 286).

“Kurumsallaşmanın Tezâhürleri” başlığı altında biyografi ve tarih yazıcılığı, âlimler arasında yaşanan gerilimler, reddiye yazımı, Selefî müfredata yönelik müdahaleler ve tevil-teşbih tartışmaları ele alınmıştır. Eş’arî ekolüne mensup Sübkî ile Eş’arî olmayan Zehebî’nin tabakât kitabı yazımındaki farklar, Eş’arî-Hanbelî çatışmasının en net yansıması olarak değerlendirilmiştir (s. 336). Eş’arî hadisçiliğinin kurumsallaşmasının, hadis tarihinin seyrini etkileyen bir unsur olduğunu ve biyografi müellifi muhaddislerin hadis tarihini Eş’arî-Hanbelî ayrışması üzerinden okumasının da bu kurumsallaşmanın tezahürlerinden biri sayılabileceğini söylemenin mümkün olduğu savunulmuştur (s. 341-342). Oysa Sübkî’nin Zehebî’ye eleştirileri, hadise yönelik görüşleri sebebiyle değil İmâm Eş’arî ve Eş’arî âlimlere yönelik tenkitleri nedeniyledir. Dolayısıyla Sübkî ile Zehebî’yi hadis ilmi açısından iki ayrı ekole mensup âlim olarak değerlendirmek isabetli gözükmemektedir. Çünkü farklı tarzlarda biyografik eser yazmak hadiste farklı bir ekol olmayı gerektirmez. Bunun yerine bu iki âlimin iki farklı kelâmî mezhebe mensup ancak hadis ilmi açısından aynı çizgide kişiler olarak görülmesi daha doğru olacaktır.

Hanbelî âlim İbn Kudâme’nin (ö. 620/1223), Eş’arî hadis âlimi Fahrüddîn b. Asâkir ile (ö. 620/1223) karşılaştığında onun selamını almadığını ifade eden yazar, İbn Kudâme’nin bu tavrını Fahrüddîn b. Asâkir’in kelâm-ı nefsi görüşünü savunuyor olmasına bağlamıştır (s. 342). Buradaki çekişmenin odak noktası hadis anlayışı değil kelâmî bir meseledir. Bu da iki âlimin farklı ekollere mensup gösterilmesi için kesin ve yeterli bir delil değildir. İbn Dakîk el-İd’in, (ö. ?) Hanbelî hadis âlimi Mes’ûd b. Ahmed el-Hârisî’ye (ö. ?) Allah’a cihet izafe

ettiği için tepki göstermesi de kelâmî bir konuyla alakalı olup bunun hadise yönelik bir ayrışma olduğunu söylemek zordur (s. 343). İbn Cehbel'in (ö. ?), İbn Teymiyye'nin cihet görüşünü çürütmek için bir eser kaleme almış olması aynı şekilde kelâm tartışmaları bağlamında bir ayrışmaya delalet eder (s. 346).

Mizzî'nin, 705/1305 yılında Dımaşk Emevî Camii'nde Buhârî'nin (ö. 256/870) *Halku ef'âli'l-'ibâd* isimli kitabından "er-Red 'ale'l-Cehmiyye" kısmını okumasının oradaki Eş'arî âlimleri rahatsız ettiğini ve bunun Eş'arîler tarafından kelâm karşıtı eserlerin okutulmasına yönelik yapılan bir kısıtlama olduğunu belirten yazar bahsi geçen olayı Hanbelî-Eş'arî çekişmesinin yansıması olarak görür (s. 348). Kurumsallaşmanın tezahürü olarak görülen bu olayda da hadis ilmiyle alakalı bir farklılaşma değil kelâm karşıtlığı veya kelâmî görüş ayrılığı ön plana çıkmaktadır. Te'vil-teşbih tartışmaları her ne kadar bazı hadislerin yorumuyla ilgili olsa da esasında kelâmî bir meseleyle ilgilidir. Çalışma Eş'arî hadisçilerin önemli temsilcilerini sıralayan listeler ve aralarındaki hoca-talebe ilişkisini gösteren şemalarla noktalanmıştır.

Yamanus'un çalışması İmâm Eş'arî sonrası Eş'arî mezhebine mensup olup kelâm ilmiyle ilgilenen hadisçilere ve onların muhalifleri ile giriştikleri tartışmalara yoğunlaşmış ve bu konuda istifade edilebilecek bir konumdadır. Çalışma, dilinin akıcı ve güzel oluşu, temel kaynaklara ulaşımı, alan terminolojisine hâkimiyeti ve geniş bir zaman aralığını ele almış olması yönüyle ciddi bir çabanın eseri olduğunu hissettirmekte ve bu özellikleriyle takdir edilmeyi hak etmektedir. Ancak bu çalışma insan mahsulü diğer tüm çalışmalar gibi eleştiriye açık bazı yönleri de barındırmaktadır. Nitekim inceleme esnasında bazı tenkitlere yer verilmiştir. Çalışmanın eleştiriye en açık yönü adlandırma problemidir. "Eş'arî hadis ekolü" tabirindeki "ekol" sözcüğü göz önünde

bulundurulduğu zaman bu ekolü oluşturan kişilerin kendilerine has bir hadis metodolojisi, hadislerin sıhhat tespitinde farklı şartlar veya hadislerin anlaşılmasında değişik bir yöntem geliştirmiş olması gerekmektedir. Zira bir grubun farklı bir ekol olarak görülebilmesi için onların farklı bir sistem geliştirmeleri beklenir. Çalışmada “Eş’arî hadis ekolü”nün yazarın ifadesiyle “öteki” olarak gördükleri Hanbelîlerden veya ehl-i hadîsten, hadis ilmiyle ilgili meselelerde nasıl bir ayrışma sonucu farklı bir ekol olarak görüldüğüne dair yeterli bilgi sunulamamıştır. İleri sürülen ayrışmalar kelâm karşıtlığıyla mücadele, Eş’arî mezhebini savunma, kelâm ve hadis ilimleriyle aynı anda ilgilenme, mütekellimlerle irtibat halinde olma gibi hadis ekolü olmayı sağlamaya yetmeyecek hususlardır. Ayrıca yazar “Eş’arî hadis ekolü” olarak adlandırdığı grubun tamamını kapsayacak nitelikte ortak bir özellik olarak “Ebü’l-Hasen el-Eş’arî’nin geliştirdiği kelâm düşüncesini benimsemeyi” öne sürmüştür. Sonuç olarak İmâm Eş’arî’nin kelâm sistemini benimsemenin bir grubu Eş’arî yapacağı ama onları “Eş’arî hadis ekolü” yapmaya yetmeyeceği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Cehdânî, Abdulvahid. *el-İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve muellifâtuh*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbâne 'an usûli'd-diyâne*. thk. Sâlih b. Mukbil b. Abdullah el-'Usaymî. Riyad: Medâru'l-Müslim li'n-Neşr, 2011.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *Meseletün fi'l-îmân (Wilhelm Spitta'nın Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'arî's'i ile birlikte)*. Leipzig: y.y., 1876.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risâle ilâ ehli's-Seğr*. thk. Abdullah Şakir el-Cüneydî. Medine: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2. Basım, 2002.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh. *Tebyînu kezibi'l-mufterî fi mâ nusibe ile'l-imâm Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2010.
- İbn Ferhûn, Ebu'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fi ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, ts.
- İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nîsâbüri. *Mücerredü makâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1987.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed el-Bermekî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sader, 1994.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Beyânu telbîsi'l-Cehmiyye fi te'sîsi bida'ihimu'l-*

kelâmiyye. thk. Yahya b. Muhammed el-Hindî. 10 Cilt.
Medine: Mucemme' u'l-Melik Fehd, 1426.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed.
el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye. 2 Cilt.
Haydarâbâd: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Meârif, 1913.

McCharty, Richard. *The Theology of al-Ash'ari*. Beyrut: Imprimerie
Catholique, 1953.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-
Temîmî. *el-Ensâb*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988.

Sifil, Ebubekir. *Sana Din'den Sorarlar 2*. İstanbul: Rihle Kitap, 5.
Basım, 2020.

Sübkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdi'l-Kâfi.
Tabakâtu's-Şafi'iyyeti'l-kübrâ. thk. Mahmut Muhammed et-
Tanâhî. 10 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 1964.

Ural, Cemal. *İmam Eş'arî'nin Hadis Anlayışı*. Ankara: İlâhiyât
Yayınları, 2022.

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 61.
Basım, 2021.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-
Hüseynî. *İthâfüs-sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâi Ulûmi'd-Dîn*.
10 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-Târîhi'l-'Arabî, 1994.